

Georgij Czerewko, Jurij Dubnewycz

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstwa

Lwowski Narodowy Uniwersytet Agrarny w Dublanach

Produkcja oraz rynek rzepaku na Ukrainie i jego perspektywy

Wstęp

Zwiększenie obrotu nasionami na rynku światowym jest skutkiem wzrostu zapotrzebowania na rzepak, wzrostu cen produktów żywnościowych i nośników energii. W ostatnich latach duże znaczenie miało także uznanie rzepaka za jedną z ważniejszych roślin przydatnych do produkcji energii i żywności. Wysoka i stabilna rentowność rzepaku uczyniła go ekonomicznie atrakcyjnym dla producentów rolnych w różnych krajach. To powoduje duże zainteresowanie rzepakiem ze strony jego producentów i konsumentów w zakresie jego produkcji, przerobu i wykorzystania.

Szczególnie ważne jest zagadnienie produkcji rzepaku na Ukrainie, która ma bardzo dobre uwarunkowania przyrodnicze do jego uprawy i ograniczone warunki dla jego przetwarzania. Utrzymanie takiej sytuacji przez dłuższy okres jest niebezpieczne, ponieważ może spowodować uznanie Ukrainy jedynie jako kraju surowcowego dla innych państw Europy.

Cel i metodyka badań

Celem badań było rozpoznanie sytuacji na rynku rzepaku na Ukrainie oraz wskazanie działań niezbędnych do jego rozwoju. W badaniach wykorzystano urzędowe bazy danych statystycznych oraz literaturę przedmiotu dotyczącą sytuacji w produkcji i przetwórstwie rzepaku na Ukrainie, w Europie i na świecie.

Światowa produkcja i rynek rzepaku

Według poziomu zbiorów, rzepak należy do najważniejszych roślin oleistych na świecie. Pod tym względem ustępuje tylko soi, której zbiory w okresie 2012/2013 (według danych Ministerstwa Rolnictwa Stanów Zjednoczonych, USDA) wyniosły 267 mln ton, gdy rzepaku 65 mln ton. W ostatnich trzech latach średnie zbiory rzepaku przekraczały 60 mln ton i wykazywały tendencję do dalszego wzrostu, na skutek zwiększenia powierzchni uprawy (do 35 mln ha), choć średnie plony za ostatni rok nieco się obniżyły (z 1,8 do 1,7 t/ha). Praktycznie jedną trzecią światowej produkcji rzepaku uzyskano w UE (za ostatni rok 19,1 mln t). Ponadto wysokie są zbiory rzepaku w Kanadzie (13,5 mln t), Chinach (13,3 mln t), Indiach (6,8 mln t). Kraje te jednocześnie są największymi konsumentami nasion rzepaku [Masłak 2013].

Według prognoz USDA, w najbliższej perspektywie sytuacja na rynku rzepaku pozostanie bez większych zmian i będzie charakteryzować się dominującym udziałem w produkcji UE – 31%, Kanady – 23%, Chin – 21% i Indii – 11%. Przy czym istotne jest, że już drugi sezon konsumpcja rzepaku nieco przewyższa jego średnioroczną produkcję, co wynika ze wzrostu liczby ludności i poziomu popytu na żywność i energię. W ostatnim roku zużyto 63 mln ton rzepaku przy zbiorach na poziomie 61,1 mln ton. Główny wzrost popytu miał miejsce w tych krajach, które produkują go najwięcej, co nieco obniżyło skalę światowego handlu rzepakiem. Eksport rzepaku obniżył się o 13% (11,3 mln t), nadal jednak najwięcej rzepaku eksportuje Kanada, która w 2012 roku sprzedała na rynku światowym 7,5 mln ton, co stanowi 66% światowego eksportu i 56% produkcji [Masłak 2013].

Produkcja rzepaku na Ukrainie

W strukturze zasiewów na Ukrainie, spośród roślin oleistych, rzepak ustępuje tylko słonecznikowi i soi. Występuje jednak tendencja do zmniejszania powierzchni jego zasiewów. W 2012 roku powierzchnia zbiorów zmniejszyła się w porównaniu z 2011 rokiem o 280 tys. ha (33%) i wynosiła 550 tys. ha. Dlatego, mimo wzrostu plonów rzepaku z 17,3 do 22,0 dt/ha, jego zbiory obniżyły się o 16%, do 1,2 mln t, co stanowi tylko 2% światowej i 6% europejskiej produkcji [Korotycz 2013]. W 2013 roku powierzchnia uprawy rzepaku na Ukrainie istotnie wzrosła do 1019,7 tys. ha. W jej strukturze przeważał rzepak ozimy (84% areалу uprawy i 89% zbiorów), co jest korzystne. Przy średnich plonach rzepaku

na poziomie 22 dt/ha wydajność rzepaku ozimego wynosi 23,3 dt/ha, a jarego tylko 15,3 dt/ha.

Rzepak dla Ukrainy jest produktem wyraźnie proeksportowym, ponieważ powyżej 90% jego zbiorów co roku wysyłane jest za granicę. Rozmiary przetwórstwa rzepaku w kraju sięgają jedynie 1% produkowanych nasion [Rozowa 2013]. Taka sytuacja, w połączeniu z wymaganiami technologicznymi, spowodowała przemieszczenie produkcji rzepaku głównie do dużych przedsiębiorstw rolniczych. Udział gospodarstw farmerskich w produkcji nasion rzepaku na Ukrainie stanowi tylko 13%, a gospodarstw domowych – 1%. Główna część areалу uprawy rzepaku (86%) jest skoncentrowana w wielkich gospodarstwach, które szybko się rozwijają. Nazywane są agroholdingami, chociaż nie wszystkie z nich odpowiadają tej nazwie. Ze względu jednak na ich duże rozmiary zalicza się je do tej kategorii. Niektóre z nich uprawiają po pół i więcej milionów hektarów ziemi, a procesy ich koncentracji nadal rosną.

Głównymi regionami uprawy rzepaku ozimego na Ukrainie są: Czerkaski (120 tys. t, tj. 11,2% ogólnego zbioru nasion), Lwowski (117 tys. t – 10,9%) oraz Winnicki (107 tys. t – 10,0%). Rzepak jary uprawia się przeważnie w rejonie Sumskim (21,8 tys. t – 16,5%), Czernichowskim (18,9 tys. t – 14,3%) i Chmielnickim (18,3 tys. t – 13,9%). Sytuacja z 2013 roku daje podstawy do tego, żeby oczekiwać odtworzenia pozycji rzepaku na rynku (nieco straconej w ciągu ostatnich czterech lat). Taka ocena wynika z faktu, iż wymarzenie zasiewów rzepaku w tym roku dotknęło tylko 10% ich powierzchni (wobec 50% w roku poprzednim). Warunki pogodowe w ostatnim sezonie były bardzo sprzyjające dla siewów, przezimowania i wiosennego odnowienia vegetacji rzepaku [Rozowa 2013]. W 2013 roku powierzchnia zasiewów rzepaku ozimego na Ukrainie, która dotrwała do zbiorów, była większa aniżeli w 2012 roku o 440 tys. ha, dlatego mimo obniżenia plonów z 22 do 18,2 dt/ha należy oczekiwać zwiększenia zbiorów rzepaku do około 1,8 mln t [Korotycz 2013].

Warunki przyrodnicze Ukrainy są sprzyjające dla uprawy rzepaku. Istnieje możliwość zwiększenia jego udziału w strukturze zasiewów nawet do 10%, z jednoczesnym uwzględnieniem wymogów zmianowania i innych parametrów technologicznych. Ważne jest także to, iż rzepak jest dobrym przedplonem, szczególnie dla roślin zbożowych i nawet może podwyższać ich plony o 5–10 dt/ha [Masłak 2013]. Po zbiorach rzepaku, w glebie, w przeliczeniu na 1 ha, pozostaje 65 kg azotu, 34 kg fosforu i 60 kg potasu [Jaworowa 2009]. Rzepak jest także rośliną cenną jako pasza, zwłaszcza śruta rzepakowa, co pozwala zwiększyć zawartość białka w dawkach pokarmowych w produkcji zwierzęcej i zmniejszyć zużycie grochu, owsa, kukurydzy itp. [Masłak 2013].

Ograniczenia rozwoju branży rzepakowej na Ukrainie

Poziom zużycia wewnętrznego nasion rzepaku na Ukrainie ograniczony jest kilkoma czynnikami:

- 1) brak niezbędnej bazy przetwórczej – moc ukraińskich zakładów olejarskich ocenia je na poziomie 11 mln t rocznie, jednak większość z nich nie ma możliwości przetwarzania rzepaku, ponieważ surowy olej rzepakowy jest bardzo agresywny. Wpływa on negatywnie na czarny metal, dlatego jego przerób obecnie jest niemożliwy. W jednym z zakładów przetwórczych w Winnicy rozpoczęto przerób nasion rzepaku dwa lata temu i obecnie przedsiębiorstwo jest zmuszone do remontu urządzeń. Niezbędne inwestycje, z wykorzystaniem specjalnych materiałów, są bardzo drogie i ich termin zwrotu sięga około 17 lat [Naływka 2013];
- 2) ukraińskie zakłady przetwórstwa olejarskiego są od lat nastawione na wykorzystanie jako surowca słonecznika, którego w kraju jest dużo. Ponadto zbyt oleju słonecznikowego i śruty jest dobrze zorganizowany. Dodatkowo przetwórstwo słonecznika daje lepsze efekty technologiczno-ekonomiczne (np. koszt przerobu 1 t słonecznika, łącznie ze spalaniem odpadów stanowi 40–50 dol. USA, a w przypadku rzepaku – 80–100 dol. USA). Przy przerabianiu słonecznika istnieje także możliwość spalania odpadów, w rezultacie czego można otrzymać energię (z 1 mln 200 tys. t otrzymanych odpadów spala się około połowy, co daje około 300 mln m³ gazu) [Rozowa 2012];
- 3) brak jest wewnętrznego popytu na biodiesel z nasion rzepaku, a także na olej rzepakowy jako produkt żywnościowy z uwagi na tradycję zużywania oleju słonecznikowego, a także opinię, iż olej z rzepaku pochodzi z roślin genetycznie modyfikowanych;
- 4) brak jest państwowego systemu stymulowania produkcji i wykorzystania biodiesla z oleju rzepakowego.

Z uwagi na wymienione czynniki, eksportuje się praktycznie cały rzepak wyprodukowany na Ukrainie. W latach 2011–2012 tylko trzy zakłady (w Winnicy, Melitopolu i w Niżynie) zajmowały się przerobem nasion rzepaku (zaledwie w ilości 27,4 tys. t). Do Europy sprzedano 93,7% całego eksportu nasion rzepaku, przy czym Polska kupiła 26,8%, Francja – 23,8%, a Holandia – 17% [Rozowa 2012].

Relacja cen biodiesla własnej produkcji do tradycyjnego paliwa dieslowego nie jest dla paliw biologicznych konkurencyjna. Cena rzepaku stanowi do 600 dol. USA/t, a z 1 t nasion uzyskuje się 330 l oleju, a z niego – 270–280 l biodiesla. Po uwzględnieniu wartości materiałów wspomagających i kosztów nośników energetycznych cena 1 l biodiesla wynosi 17–18 hrn (2,08–2,20 dol. USA), gdy cena tradycyjnego diesla stanowi 10 hrn/l (1,22 dol. USA), rolni-

kowi bardziej opłaca się zatem sprzedaż rzepaku i zakup tradycyjnego diesla. Jeśli jednak gospodarstwo produkuje i przerabia swój rzepak samodzielnie, to koszty produkcji rzepaku są niższe od jego ceny rynkowej, dlatego duże przedsiębiorstwa typu agroholdingów mogłyby przerabiać swój rzepak na biodiesel, a nawet go sprzedawać, ale dotychczas tym się nie zajmują, gdyż wykorzystanie biodiesla jest związane z uwzględnieniem specyfiki tego paliwa przy jego przechowywaniu, transportowaniu i eksploatacji zasobów technicznych. Nawet w Unii Europejskiej, gdzie istnieją znaczne państwowe subsydia na produkcję biodiesla, korzystniejsze jest stosowanie importowanego gotowego biodiesla sojowego z Brazylii i palmowego z Malezji i Indonezji. Swoje zakłady wytwarzania biodiesla kraje UE wykorzystują w około 50% [Rozowa 2012].

Ponieważ produkcja rzepaku na Ukrainie jest ukierunkowana na eksport, wielkość zbiorów i zapasów, a także poziom cen zależą od wahań na rynku światowym. Zwiększenie światowych zbiorów i zapasów rzepaku prowadzi do obniżki cen na rzepak na Ukrainie, i odwrotnie, kiedy wzrasta popyt na rzepak na rynku światowym, to jego ceny wzrastają. Wpływ na koniunkturę na rynku mają także wahania cen na ropę i jej produkty. Na ogół popyt na nasiona rzepaku istnieje zawsze, co pozwala zaliczyć rzepak do grupy najbardziej rentownych produktów. W 2012 roku przedsiębiorstwa rolnicze, które zajmowały się rzepakiem, uzyskały z jego sprzedaży powyżej 1 mln hrn (122 tys. dol. USA), co spowodowało, iż jego rentowność ukształtował się na wyższym poziomie niż zbóż i innych roślin oleistych [Masłak 2013]. Ceny rzepaku charakteryzują się dużą stabilnością. W 2012 roku cena na rzepak techniczny praktycznie przez cały sezon utrzymywała się na poziomie 4,6 tys. hrn/t (563 dol. USA), a spożywczy – 4,65 tys. hrn/t (569 dol. USA). W 2013 roku, w kwietniu i maju, cena nieco wzrosła i wahała się od 4,2 tys. hrn/t (514 dol. USA) do 4,7 tys. hrn/t (575 dol. USA).

Perspektywy produkcji i rynku rzepaku

Specjaliści amerykańscy prognozują, że światowe zbiory nasion rzepaku w roku gospodarczym 2013/2014 będą kształtowały się na poziomie 63,1 mln t, a jego konsumpcja wyniesie 63,2 mln t [Masłak 2013]. Dla Ukrainy będzie to sytuacja dość korzystna, ponieważ umożliwi wzrost eksportu, zwłaszcza do Chin (przewidywany jest około 5-procentowy wzrost zakupu rzepaku przez ten kraj). Duże zainteresowanie importem ukraińskiego rzepaku wykazują także kraje Bliskiego Wschodu, takie jak Turcja, Izrael, Emiraty Arabskie. Ponadto w wielu krajach UE prognozuje się zmniejszenie własnych zbiorów rzepaku (10% w Wielkiej Brytanii, 5% we Francji) [Rozowa 2013]. Dodatkowo kraje

europejskie tradycyjnie zużywa dużo rzepaku na cele spożywcze i nic nie wskazuje na zmianę upodobań w tej dziedzinie [Naływka 2013].

Jeśli chodzi o sytuację wewnętrzną Ukrainy, istotnych zmian nie należy oczekiwać. Ilość przerobu krajowego pozostanie na poziomie 1% zbiorów nasion [Rozowa 2013]. W najbliższym sezonie można oczekiwać eksportu nasion rzepaku z Ukrainy na poziomie około 1,7 mln t.

Istnieją także sygnały możliwego pogorszenia sytuacji dla Ukrainy. Płyną one głównie z UE, która jest obecnie największym światowym producentem i konsumentem biodiesla, choć jej udział w światowej produkcji maleje [Rosiak 2011]. Są obawy, że rządy krajów UE nie będą wspierały rozwoju przemysłu biopaliwowego, co jest związane z pojawieniem się w literaturze ekonomicznej artykułów, w których przedstawiano rezultaty badań świadczące o nieopłacalności produkcji biopaliw. W tej sytuacji Komisja Europejska deklaruje zamiar rezygnacji do 2020 roku z dotowania produkcji biopaliw w Europie. Jednocześnie okazało się, że negatywne efekty uboczne podczas produkcji rzepaku i innych roślin oleistych znacznie szkodzą środowisku naturalnemu [Korotycz 2013].

Swego czasu Euro-Komisja ustaliła ambitne cele co do zwiększenia udziału odnawialnych źródeł energii w ogólnej jej konsumpcji na 20% do 2020 roku, w tym do 10% w transporcie, co znalazło się w dyrektywie UE dotyczącej odnawialnych źródeł energii [Ogarenko, Nivievskyi 2013]. Jest to czynnik nieprzychylny Ukrainie, ponieważ na skutek wprowadzenia tej dyrektywy eksport rzepaku z Ukrainy może zmniejszyć się, choć niektóre przedsiębiorstwa ukraińskie już (na wszelki wypadek) przeszły odpowiednią certyfikację w celu potwierdzenia zgodności ich produktów z kryteriami UE [Ogarenko, Nivievskyi 2013].

Prognozy wzrostu światowych zbiorów rzepaku do 65 mln t jeszcze nie dają podstaw do oczekiwania wzrostu cen na jego nasiona. Decydujący może być tu jeszcze jeden element, a mianowicie wykorzystanie do produkcji biodiesla oleju palmowego jako surowca tańszego niż olej rzepakowy [Naływka 2013].

Dalsze perspektywy rozwoju produkcji i przetwórstwa rzepaku na Ukrainie w dużym stopniu związane są z wdrożeniem Państwowego Programu „Nowej strategii produkcji roślin zbożowych i oleistych na Ukrainie”, opracowanego przez Narodową Akademię Nauk Ukrainy, zgodnie z którym w 2015 roku przewiduje się dwukrotne zwiększenie zbiorów rzepaku i uzyskanie 2,5 mln t nasion. Oczekuje się poprawy ukraińskiej bazy przetwórczej i zwiększenia udziału wewnętrznego przetwórstwa nasion rzepaku do ilości 1,1 mln t rocznie. Z kolei według prognoz Ministerstwa Polityki Agrarnej Ukrainy do 2015 roku w Ukrainie zbiory nasion rzepaku wzrosną do 2,5–3 mln t, soi – do 5 mln t, słonecznika zaś pozostaną na poziomie 7–8 mln t. Łącznie produkcja wyniesie 15 mln t nasion

roślin oleistych. Jednocześnie prognozuje się ich przerób nawet w całości na Ukrainie, ponieważ ukraińskie mocy przetwórcze mają wzrosnąć do 15 mln t [Rozowa 2012].

Na Ukrainie zarejestrowanych jest 127 odmian i hybryd rzepaku ozimego, a także 50 jarego, z czego produktem hodowców ukraińskich jest 30 odmian ozimych i 20 jarych [Rożkowan 2013]. Odmiany pochodzenia zagranicznego wymagają pełnej kompleksowości produkcji, co obecnie w warunkach Ukrainy jest niemożliwe. Dlatego odmiany hodowli ukraińskiej, dostosowane do warunków miejscowych, często dają lepsze rezultaty w stosunku do odmian zagranicznych. Plenność potencjalna odmian ukraińskiej selekcji Atlant, Anna, Stiluca, Soło dochodzi od 4,5 do 6 t/ha, przy tym pierwsze trzy nie zawierają kwasu erukowego, co znacznie podwyższa atrakcyjność nasion rzepaku tych odmian w przetwórstwie na biodiesel i na cele spożywcze, a udział oleju w ich nasionach stanowi 45% i więcej.

Podsumowanie i wnioski

Wzrastający deficyt zasobów energetycznych i żywnościowych na świecie znacznie zwiększa rolę i znaczenie nasion rzepaku oraz jego masy zielonej, istnieją bowiem możliwości ich wykorzystania do produkcji biopaliw (biodiesla) i cennego oleju rzepakowego na cele spożywcze. Oprócz tego stosunkowo wysokie i stabilne ceny oraz popyt na nasiona rzepaku czynią go ekonomicznie atrakcyjną produkcją, zwłaszcza na Ukrainie, która do jego uprawy ma korzystne, wręcz sprzyjające warunki przyrodnicze. Jednak z uwagi na brak niezbędnej bazy przetwórczej, a także efektywnego wsparcia państwa, produkcja rzepaku na Ukrainie, jak dotychczas, ma wyraźnie eksportowy charakter, stąd również wykazuje wysoką zależność od sytuacji na rynkach światowych. Jakościowy rozwój tej branży na Ukrainie hamowany jest niesprzyjającymi zdarzeniami na rynku światowym i w polityce Komisji Europejskiej w zakresie energetyki alternatywnej. Utrzymanie istniejącej sytuacji grozi Ukrainie pozostaniem wyłącznie bazą surowcową dla światowego, a zwłaszcza europejskiego rynku i przemysłu energetycznego oraz żywnościowego.

Zmiany w strukturze zasiewów, podwyższanie poziomu plonowania, możliwości zużycia rzepaku nie tylko jako surowca dla otrzymania biopaliwa, ale i jako cennej paszy dla zwierząt oraz cennego składnika produktów żywnościowych budzą pewien optymizm. Z prognoz wynika, że do 2015 roku nastąpi na Ukrainie prawie 2-krotny wzrost zbiorów rzepaku przez zwiększenie areału jego uprawy i wzrostu plonów, uzyskanych dzięki postępowi technologicznemu, w tym wykorzystaniu odmian hodowli ukraińskiej. W związku z tym niezbędne

jest zwiększenie wewnętrznego zapotrzebowania na nasiona rzepaku, podwyższenie efektywności systemu stymulowania i państwowego wspierania rozbudowy bazy przetwórczej oraz ekonomiczne pobudzanie do konsumpcji produktów uzyskiwanych z przerobu rzepaku.

Literatura

- JAWOROWA G., 2009: *Produkcja rzepaku i produktów jego przerabiania*, *Ekonomika Gospodarki Żywnościowej* nr 12, s. 53–57.
- KOROTYCZ P., 2013: *Ja uważam*, *The Ukrainian Farmer* nr 7, s. 6.
- MASŁAK O., 2013: *Rynek rzepaku: stan i perspektywy*, *Propozycja*, nr specjalny: Rzepak ozimy – od A do Z, s. 4–7.
- NAŁYWKA S., 2013: *Eksperti mówią*, *The Ukrainian Farmer* nr 7, s. 15.
- OGARENKO O., NIVIEVSKYI O., 2013: *Polityka UE na rynku biopaliwa: skutki dla Ukrainy*, *The Ukrainian Farmer* nr 7, s. 14–15.
- ROSIĄK E., 2011: *Rynek rzepaku w Polsce i na świecie w sezonie 2011/2012*, *Więś Jutra*, nr 9/10, s. 39–42.
- ROŻKOWAN W., 2013: *Ukraińskie odmiany rzepaku ozimego*, *Propozycja*, nr specjalny: Rzepak ozimy – od A do Z, s. 12–13.
- ROZOWA W., 2012: *Rzepak: dla siebie czy dla ludzi?*, *The Ukrainian Farmer* nr 7, s. 20–21.
- ROZOWA W., 2013: *Czy dalej będzie?*, *The Ukrainian Farmer* nr 7, s. 13–15.

Rapeseed production and market in Ukraine and their future development

Abstract

The paper presents the main aspects of rapeseed production and processing in Ukraine in the context of Ukraine's joining EU. Current situation of rapeseed market and some aspects of exporting activity in this sphere were characterized. A set of possible directions of development of the situation in Ukraine including possible influences of UE's policy in the sphere of alternative energy sources were presented, as well as changes of volumes of rape production. The paper also analyses the activity of Ukrainian government connected to the rapeseed production and processing, including avoidance of possible pathological Ukraine's transformation into mere Europe's raw materials' supplier.